

DR. FORGÁCS ERZSÉBET
tanszékvezető főiskolai tanár
SZTE Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar
Szeged

A német nyelvészeti szakterminológia oktatásáról¹

1. Problémafelvetés

A német nyelvészeti szakterminológia elsajátítása a német szakos hallgatóknak komoly nehézségeket jelent. Ennek fő oka abban rejlik, hogy míg a magyar diákok a középiskolában a német nyelvtant, a szabályok elsajátításához szükséges nyelvészeti szakkifejezéseket gyakran magyar nyelven tanulják, addig a német nyelvtanárképzés a felsőoktatási intézményekben az első pillanattól kezdve német nyelven folyik.

A második ok az, hogy a német nyelvészeti oktatás nem épít azokra az ismeretekre, amelyeket a hallgatók a középiskolai magyar (és német) nyelvi órákról hoznak magukkal.

A nehézségek harmadik okát abban látom, hogy a hallgatókra a különböző nyelvészeti kurzusokon a szakkifejezések látszólag összefüggéstelen özöne zúdul, melyben a hallgatók a rendszert csak nehezen vagy egyáltalán nem tudják felfedezni.

Végül a nehézségek negyedik oka egyszerűen abból fakad, hogy a hallgatók idegen nyelvi és anyanyelvi felkészültsége egyre nagyobb eltéréseket mutat.

Ezekkel a problémákkal az *Einführung in die Sprachwissenschaft* [Bevezetés a nyelvtudományba] című kurzusnak kell megküzdenie, melynek fő feladata annak a nyelvészeti szakterminológiának az elsajátítása, mely a különböző nyelvészeti stúdiumokon – például leíró német nyelvtan, nyelvtörténet, lexikológia, pszicho- és szociolingvisztika, stilisztika stb. – az alapokat jelenti. A nyelvészeti szakterminológia elsajátítása mellett ez a kurzus hivatott egy nyelvészeti szemlélet kialakítására is.

A nyelvészeti szakterminológia oktatásával kapcsolatosan két fő kérdés merül fel: Először is mely terminusokat kell kiválasztani, másodsor pedig milyen módszerrel lehet ezeket sikeresen oktatni? A *mit* kérdését nyilvánvalóan az határozza meg, milyen nyelvészeti kurzusok szerepelnek a szak képzési tervében, azaz mely kurzusokat kell egy terminológiai minimummal (vagy optimummal) megalapozni.

A továbbiakban azonban nem a *mit*, hanem a *hogyan* kérdése áll a középpontban. A *hogyan*ra, azaz a módszerekre vonatkozóan három tézisből indulok ki, melyek megvalósítását példákkal világítom meg. A tézisek nem elméleti megközelítésből, hanem a gyakorlat tapasztalataiból születtek.

2. A dolgozat tézisei

2.1. Kiindulópontunk tehát: a német nyelv esetében – s hasonlóan van ez a többi idegen nyelvnél is – a túlnyomórészt magyar nyelven folyó középiskolai nyelvtanítással főiskolai/egyetemi szinten egy kizárólag német nyelvű nyelvészeti oktatás áll szemben. A szakadék áthidalása két úton történhet: egyrészt már a középiskolai oktatásban törekedni kell az idegen nyelvi szakterminológia oktatására, másrészt pedig a felsőoktatásból sem ajánlatos a magyar nyelvet teljes egészében „kiszéprűzni”, hiszen a magyar nyelvű nyelvészeti terminusok közül számos ismert lehet a hallgatók számára a magyar nyelv oktatásából is. Ahhoz azonban, hogy a már meglévő idegen nyelvi és anyanyelvi ismeretekre építeni tudjunk, ezeket először is ismernünk kell. A felsőoktatás nem a nulláról indul. Ha tudjuk, milyen meglévő ismeretekre építhetünk, akkor megvalósíthatjuk az oktatásban a kontrasztív-konfrontatív módszert. Első tézisünk így hangzik:

A német – illetve általában az idegen – nyelvi szakterminológia oktatása során a kontrasztív-konfrontatív módszer alkalmazása fűgérkezik effektívnek, hiszen

- az ekvivalens terminusok felismerésével a szakterminológia jobban rögzül;
- a pszeudo-ekvivalens kifejezésekre (ún. „hamis barátokra”) való rámutatással az interferenciális hibák hatásosabban kiküszöbölhetők;
- a felismerési-tanulási folyamat lényegesen lerövidül;
- az idegen nyelvi kompetencia fejlesztése mellett lehetőség nyílik a magyar anyanyelvi kompetencia megerősítésére is, hiszen a terminológia kontrasztív szemlélete a két nyelv kontrasztív szemléletét is magában hordja.

2.2. A kiválasztott terminusokat valamilyen módszer szerint rendszerezni kell, hiszen nem adhatunk a hallgatónak egyszerűen nyelvészeti terminológiai szótárakat a kezükbe. A nyelvészeti szakterminológia oktatása általában az egyes nyelvi szintek szerint csoportosítva történik, a beszédhangokból/fonémákból kiindulva a morfémaikon, szavakon és mondatokon át a szöveget mint legnagyobb egységet öleli fel. Hatásosnak bizonyul a terminológia tematikus egységekbe rendezése. **Második tézisünk** tehát:

A nyelvészeti szakkifejezéseket terminológiai mezőkben ajánlott megismertetni, hiszen

- az effajta tárgyalásmód elősegíti a rendszerszerű szemlélet kialakulását;
- a terminusok mezőkben való elhelyezése elősegíti elkülönítéstüket más szakkifejezéstől, illetve ellenkezőleg: asszociatív összefüggéseket hoz létre, tudatosítja őket.

2.3. A szakterminusoknak szakterminusokkal való megmagyarázása egy végeleáthatatlan láncot eredményez. Ezt elkerülendő **harmadik tézisünk** így fogalmazható meg:

A nyelvészeti szakterminológia oktatásában az induktív és a deduktív módszer ötvözése ajánlott, hiszen

- a szakterminusok jobban rögzülnek, ha szövegbe ágyazott példákön demonstráljuk őket, illetve a hallgatók maguk ismerik fel a jelenségeket;
- ha a szövegpéldákkal való szemléltetést, a jelenségek felismerését az oktató általi explicit megerősítő tudatosítás követi, akkor a hallgatók nemcsak arra lesznek képesek, hogy a terminus technicust adekvát módon használják, hanem arra is, hogy az adott nyelvi/nyelvészeti jelenséget más szövegekben is felismerjék.

3. A kontrasztív-konfrontatív módszer gyakorlati alkalmazásáról

A kontrasztív-konfrontatív módszer alkalmazásán egyrészt magának a terminológiának az összehasonlító-egybevető tárgyalási módját értem, másrészt pedig a terminusoknak a német és magyar példákkal való megvilágítását is. Ezt a módszert gyümölcsözőnek vélem a nyelvészeti legkülönbözőbb területein. Csak néhány példát kiemelve:

A fonológiával kapcsolatos szakszókincs tanításakor az *Opposition*, *Minimalpaar*, *Kommutationstest* (*Austauschprobe*), s végül *Phonem* fogalmát nemcsak német, hanem magyar példákkal is ajánlatos szemléltetni (pl. ném. *Stahl* – *Stuhl*, m. *kerék* – *kerék* – *kérek*, *körök* – *korok* – *koruk* – *kórok*). Ugyanígy szemléltetendő a szavak csoportosítása morfológiai struktúrájuk szerint is, pl. *Monem* = *tőszó*, *Flexionsform* = *toldalékos (raggal, jellel ellátott) szóalak*, *Ableitung* = *képzett szó*, *Kompositum* = *szóösszetétel/összetett szó*. Ugyanígy fontosnak tartom a szófaji kategóriák kontrasztív oktatását és a mondatrészekét is, hiszen *Substantiv* [főnév] és *Subjekt* [alany] nem keverendők össze, mint ahogy *Prädikat* [állítmány], *Prädikatív* [összetett állítmány névszói része] és *Verb* [ige] sem.

A mondattan területén sem nélkülözhető a nyelvészeti szakkifejezések összevetése, gondoljunk csak például a mondatok osztályozására összetettségük szerint. Az egyszerű mondatok és az összetett mellérendelő szintaktikai viszonyok elnevezései a németben és a magyarban javarészt

megfeleltethetők egymásnak, de az alárendelő mondatoknál több eltérést látunk (például a német *Konsekutivsatz* a magyarban mint következményes – pl. fok-mértékhatározó alárendelő – árnyalat jelentkezik, a *Konditionalsatz* úgyszintén mint árnyalat – feltételes – nyilvánul meg időhatározói alárendelésben).

4. Nyelvészeti szakkifejezések terminológiai mezőben való prezentálása szövegbe ágyazva

4.1. A második és harmadik tézisünk megvalósítását egy példán szemléltethetjük a legjobban. Természetesen nem az éppen kezünkbe került szöveg határozza meg, hogy mely terminológiai mezőt tanítjuk, hanem a mezőhöz keressük a szöveget. Tegyük fel például, hogy a szinonímiával kapcsolatos szakkifejezéseket akarjuk megtanítani. Terminológiai mezőnk a következő terminusokból állhat:

- strukturalistische Bedeutungsanalyse/Komponentenanalyse
- semantisches Merkmal/Sem
- Synonymie/Synonyme
- vollständige vs. partielle Synonymie
- ideographische vs. stilistische Synonymie
- stilistischer Wert – Stilschicht
- Denotation vs. Konnotation (denotative vs. konnotative Bedeutung)
- Wortfeld (paradigmatisches Feld, syntagmatisches Feld)
- wesenhafte Sinnbeziehungen/syntaktischer Hof/semantische Kongruenz/lexikalische Solidarität/Kollokation

A felsorolt terminus technikusokat a következő anekdota segítségével szemléltethetjük:

Bei einem Festessen hatte Bismarck die Gattin eines ausländischen Diplomaten als Tischdame. Die etwas arrogante Frau suchte die deutsche Sprache als minderwertig hinzustellen, indem sie ihr den Vorwurf machte, im Deutschen gebe es für dieselbe Sache immer wieder verwirrend viele Ausdrücke, z.B. *speisen* und *essen*. Bismarck verteidigte sich: „Verzeihen Sie, Gnädigste. Diese beiden Wörter sind nicht gleichbedeutend. Denn Christus *speiste* die fünftausend Mann, aber er *aß* sie nicht.“ – „Aber *schlagen* und *hauen* ist gleich!“ – „Verzeihung, dass ich auch hierin anderer Meinung bin. Sehen Sie, diese prachtvolle Standuhr *schlägt* die Stunden, aber sie *haut* sie nicht.“ – „Das gebe ich zu, aber von den Wörtern *senden* und *schicken* ist doch sicher eines ganz überflüssig!“ – „Keineswegs. Denn Ihr Gemahl ist zwar ein *Gesandter*, aber kein *Geschickter*!“ – „Aber in einem müssen Sie mir recht geben, Durchlaucht: *Sicher* und *gewiss* ist doch genau dasselbe!“ – „Ich bitte um Verzeihung, Gnädigste, dass ich auch hierin gänzlich anderer Ansicht bin. Nehmen wir einmal an, dass hier plötzlich ein Brand ausbricht, so würde es mir eine Ehrenpflicht sein, Sie, gnädige Frau, sogleich an einen *sicheren Ort* zu führen, aber um Himmelswillen nicht an einen *gewissen Ort*!“

A szöveg szemléletesen mutatja, hogy a nyelv nem izolált elemek összessége, hanem jelrendszer, melyben a jelek egymással rendszerszerűen összefüggnek, s helyüket/értéküket a többi jelhez való viszonyuk határozza meg. Az anekdota olyan szópárokra alapul, melyekben a szavaknak hasonló jelentésük van:

speisen – *essen*
schlagen – *hauen*
senden – *schicken*
sicher – *gewiss*.

Ha a rokon értelmű szavak jelentését a strukturális szemantika módszerével próbálnánk megadni, akkor a releváns szemák azonosak volnának. A különbség a szinonimák között kétféle lehet:

vagy szemantikai, vagy pedig stilisztikai. Az első szópár esetében mindkettőről szó van, hiszen *speisen* jelentheti azt is, hogy 'jmdm. Nahrung geben', ill. ha denotatív jelentésük [denotative Bedeutung/Denotation] azonos is, más stílusrétegekhez [Stilschicht] tartoznak: *speisen* választékos (m. *éikezni*), míg *essen* (m. *enni*) köznyelvi. A különbség tehát a konnotációban [konnotative Bedeutung/Konnotation] van.

Mivel a szópárokban a jelentések csak rokon értelműek, de nem azonosak, ezért részben különböző szintagmatikai mezőket [syntagmatisches Feld] hoznak létre: *die Standuhr schlägt die Stunden*, azaz az állóóra (el)üti az órákat, ebben az összefüggésben azonban a *hauen* szót nem használhatjuk (keine lexikalische Solidarität/semantische Kongruenz/wesenhafte Sinnbeziehungen). Ez olyan lenne, mintha a magyarban azt mondanám, hogy *az óra *elverte a delet*, ahelyett, hogy *elütötte*. (Az összetételek is szintagmatikai kapcsolatokon alapulnak, hiszen szintagmákból váltak ki, s ezekben sem cserélhetem fel az összetétel elemeit szinonim szavakkal: pl. *Schlaganfall*, *schlagfertig*, *Schlagsahne* → **Haeuanfall* usw.²)

A harmadik szópárral rávilágíthatunk arra, hogy a nyelvi jel általában nem szimmetrikus: egy hangalak több jelentést is implikálhat, illetve egy jelentést több hangalakkal is kifejezhetünk. A *küld* (pl. csomagot, levelet) igét a németben a *senden* és a *schicken* szavakkal adhatjuk vissza. Ebben a jelentésben a *senden* szó erős ragozással ragozandó. Gyengén ragozva a rádiózással, illetve általában a távközléssel kapcsolatban használatos, s ebben a jelentésben a *sugároz* igével fordíthatjuk magyarra. Két nyelv szavai között tehát sokszor nem találunk egy az egyhez megfelelést.

Ugyanígy nem azonos jelentésűek a *gewiss* és a *sicher* szavak sem, mert amellett, hogy mindkettő bizonyos kontextusban 'Jawohl! Zweifellos! Bestimmt!', azaz 'Biztos! Persze!' jelentéssel bír, *gewiss* melléknévként nem 'biztos'-at, hanem 'bizonyos'-at jelent, illetve az *ein gewisser Ort* kifejezés a németben az illemhely beszélt nyelvi megnevezése.

4.2. Másik példánk a szemantika területéről való. A szavak jelentés és hangalak kapcsolata szerinti osztályozásakor is fontos a kontrasztív szemlélet alkalmazása, mert itt nemcsak a nyelvészeti terminusok elsajátításáról, hanem a stílári különbségek felismeréséről is szó van, ami a fordítási kompetencia előfeltétele. A terminológiai mező a következő terminusokból áll:

- Ambiguität
- Disambiguierung
- grammatische Ambiguität (Mehrdeutigkeit)
- morphologische Ambiguität
- Wortklassenmehrdeutigkeit
- syntaktische Ambiguität
- lexikalische Ambiguität
- phraseologische Ambiguität
- Literalisation/literale Bedeutung
- pragmatische Bedeutung
- kommunikativ-pragmatische Ambiguität (Illokution, Perlokution)
- Polysemie
- eigentliche (wortwörtliche) Bedeutung
- uneigentliche (übertragene) Bedeutung
- Homonymie/Homonyme
- systemimmanente Homonymie vs. systemtranszendente Homonymie
- Homophonie/Homophone – Homographie/Homographie

Szövegpéldaként különösen alkalmasnak mutatkoznak a nyelvi viccek, amelyekben a humor forrása a többértelműség. A továbbiakban elhagyom a terjengős magyarázatokat, és csak szövegpéldákat közlök, a kontrasztív szemléletet megvalósítva német és – lehetőség szerint – magyar nyelvűeket is. Először megadom azokat a terminusokat, amelyeket a szövegekkel megvilágíthatunk, s amelyek mind a többértelműséggel állnak kapcsolatban:

grammatische Ambiguität, morphologische Ambiguität, Wortklassenmehrdeutigkeit [grammatikai, morfológiai és szófaji ambiguitás, többértelműség]:

„Was verstehen Sie eigentlich unter *Ratenzahlung*, Angeklagter?“ – „Nun, das ist ganz einfach, Herr Richter: Mein Gläubiger muss *raten*, wann ich ihm was bezahle!“

Egy ember kétségbeesetten kapálódzik a vízben, látja, hogy távolabb egy csónakban *halászok* ülnek. „*Halászok, halászok!*“ – kiabálja. Mire megszólal az egyik halász: „Mi is, de csöndben!“

syntaktische Ambiguität [szintaktikai ambiguitás]:

Eine Kundin: „Ich möchte einen hübschen Spiegel!“ Verkäufer: „Soll es ein *Handspiegel* sein?“ – „Nein, für das Gesicht.“

Vásárló az eladónak: „*Fel* szeretném *próbálni a piros ruhát a kirakatban*.“ – Mire az eladó: „Rendben, ha akarja, de van próbafülkénk is.“

Homonymie/Homonyme, systemimmanente Homonymie [azonos alakúság, azonos alakú szavak, egy nyelven belüli homonímia]:

Zwei alte, ausgediente Berufsverbrecher saßen im Restaurant und wollten essen. Nachdem der eine schon eine halbe Stunde die Speisekarte studiert hatte, sagte der andere: „Wie lange brauchst du denn noch?“ Da sagte er: „Früher haben sich die *Gerichte* für mich interessiert, jetzt interessiere ich mich für die *Gerichte*.“

„Melyik a legságább madár?“ – „???“ – „A *citromhéja*.“

Homographie/Homographe [homográfia, homográf]:

Fritschen bringt einem Freund das Schlittschuhlaufen bei. „In der Kurve musst du immer *übersetzen*“ sagt er. Der Freund sieht ihn ratlos an: „Und in welche Sprache?“

Homophonie/Homophone, systemtranszendente Homonymie [homofónia, homofón, több nyelv elemei közötti homonímia]

Schulz ist mit seiner Frau in London. Abends besuchen sie einen Pub. Um nicht sofort als deutscher Tourist erkannt zu werden, kramt Schulz alle seine Englischkenntnisse zusammen und bestellt: „Two Marfinis, please!“ – „*Dry*?“ – fragt der Wirt. „Nein!“ – antwortet Schulz – „nur zwei“. (Eng. *dry* 'trocken' – dt. *drei* 'Ziffer 3')

„Mit söpörnek a repülőtérén?“ – „???“ – „*Airport*.“

Polysemie[poliszémia, többjelentésű szavak]:

Zwei Milchflaschen stehen auf der Treppe. Grüßt die eine höflich: „Guten Morgen!“ Keine Antwort. Grüßt sie noch einmal: „Einen schönen guten Morgen!“ – „Sei doch still,“ – sagt die andere – „ich bin *sauer*.“

„Hogyan lehet felismerni a *mérgesgombát*?“ – Veri a földhöz a kalapját.“

phraseologische Mehrdeutigkeit, Literalisation, literale Bedeutung, wörtliche Bedeutung, phraseologische Bedeutung [frazéológiai ambiguitás, literalizáció, literális jelentés, szó szerinti jelentés, frazéológiai jelentés]:

„Glück im Unglück“ – sagt der Specht. „Überall, wo ich anklopfe, *ist der Wurm drin*.“

Két bolond vesz az ócskavastelepen egy kormányt és egy dudát, nagy túlköltséssel és csinnadrattával megérkeznek a benzinkúthoz, és benzint követelnek. A benzinkutas megkérdezi: „*Nektek hiányzik egy kereketek*, mi?“ – Mire az egyik bolond mérgesen: „Jellemző a mai hivány munkára! Alighogy vett az ember egy új autót, máris megkezdődnek a javítások!“

kommunikativ-pragmatische Ambiguität, Illokution, Perlokution [kommunikativ-pragmatikai ambiguitás, illokúció, perlokúció]:

„Wenn Sie weiter so viel Wein trinken, werden Sie nicht alt, Herr Krause!“ – mahnt der Arzt.
„Was ich immer sage, Herr Doktor. Ein guter Tropfen hält eben jung.“

„Utoljára kérdem: Mikor fizeti meg az adósságát? – „Milyen jó, hogy többet nem teszi fel ezt a kellemetlen kérdést!“

5. Összegzés – feladatok

A német nyelvészeti szakterminológia oktatásának mai gyakorlatáról általánosságban megállapítható, hogy nem vesz tudomást a diákok felkészültségében meglévő jelentős különbségekről. A heterogén nyelvi/nyelvtani/nyelvészeti felkészültségre egy azonos elvárásokkal működő rendszer épül a felsőoktatásban.

Az oktatás nem épít az anyanyelvi kompetenciára: ugyanazokból a jegyzetektől tanítjuk a magyar hallgatókat, mint amelyekből a német/osztrák oktatók a német anyanyelvű hallgatókat.³ Az oktatás és a számonkérés lexikonszerű tudást követel, mely mögött nem fejlődik ki nyelvészeti szemléletmód.

Ahhoz, hogy a tézisekben megfogalmazott elveket a gyakorlatban is meg tudjuk valósítani, első lépésként fel kell mérni, hogy a középiskolában mely német nyelvkönyvek a legelterjedtebbek, s a nyelvtan tanítása milyen módszerrel történik. Ismemünk kell a középiskolában használt szakterminológiát, s tudnunk kell azt is, hogy a tanulóknak milyen anyanyelvi metakommunikációs kompetenciával kell rendelkezniük.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a német szakterminológia oktatásában egy kontrasztív-konfrontatív szemléletű tankönyvre van szükség, mely magyar anyanyelvű hallgatóknak íródott, mely épít a magyar anyanyelvi metakommunikációs kompetenciára, amely a szakterminológiát mezőbeli összefüggésekben tárgyalja és az induktív-deduktív módszert megvalósítva, szövegpéldákkal megvilágítva prezentálja azt, s így a terminus technicusoknak nemcsak a lexikonszerű definiálására, hanem azok kreatív felhasználására is képessé tesz.

JEGYZETEK

¹ Jelen írás a XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson Pécsen 2001. április 18-án elhangzott német nyelvű előadásom átdolgozott magyar változata.

² Vö. a következő viccet: „Man sagt nicht *Maul*, sondern *Mund!*“ – belehrt die Mutter ihren Sprößling. Da kommt der Kleine am nächsten Tag angerannt und ruft aufgeregt: „Mutti, Vati hat gerade einen *Mundwurf* gefunden!“

³ PL. BÜNTING, KARL-DIETER (¹⁴1993): Einführung in die Linguistik. Frankfurt am Main: Verlag Anton Hain; FISCHER, HANS-DIETER/UERPMMANN, HORST (1987): Einführung in die deutsche Sprachwissenschaft. Ein Arbeitsbuch. München: Franz Ehrenwirth Verlag; GEWEHR, WOLF/KLEIN, KLAUS-PETER (Hrsg.) (²1982): Grundprobleme der Linguistik. Ein Reader zur Einführung. Baltmannsweiler: Pädagogischer Verlag Burgbücherei Schneider; GROSS, HARRO (1990): Einführung in die germanistische Linguistik. München: Iudicium Verlag; IMHASYL, BERNARD/MARFURT, BERNHARD/PORTMANN, PAUL (²1982): Konzepte der Linguistik. Eine Einführung. Wiesbaden: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion; PELZ, HEIDRUN (1984): Linguistik für Anfänger. Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag.